

עקדת יצחק: ויתור על בעלות

”קח נא את בנגך את יחידך אשר אהבת, את יצחק, ולך לך אל ארץ המדינה, והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך” (בראשית כב, ב). כך מתחיל אחד הסיפורים המפורסמים ביותר בתורה, שהוא גם אחד הבעייתיים ביותר מבחינה מוסרית.

על פי הקריאה המקובלת של הפרשייה הזאת, אברהם התבקש להוכיח שאהבתו לאלוהים מוחלטת. הוא יוכיח זאת בנכונות להקריב את בנו יחידו, אשר כל שנות חייו עברו עליו בציפייה להולדתו.

מדוע צריך אלוהים “לנסות” את אברהם, אם הוא יודע את אשר בלבנו יותר מכפי שאנו עצמנו יודעים? הרמב”ם עונה על כך שאלוהים אכן לא נזקק להוכחה: הניסיון נועד לבני האדם – להעמיד מופת לכל הדורות, עד היכן צריכות להגיע יראת האלוהים ואהבתו.¹

על עיקרון זה לא קמו מערערים רבים. ברור שלפנינו סיפור על יראת אלוהים ועל אהבת אלוהים. הפילוסוף סרן קירקגור כתב על כך ספר, ‘חיל ורעדה’.² הוא טען שם שהאתיקה היא אוניברסלית, היא עשויה חוקים כלליים – ואילו אהבת האל היא פרטיקולרית. זוהי מערכת יחסים אישית של אני-אתה.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

לדברי קירקגור, אברהם חווה בניסיון הזה “השעיה של האתי” למען מטרה חשובה; הוא מוכן היה לתת לאהבת האל, ליחסי האני-אתה, לגבור על העקרונות האוניברסליים הקושרים בין אדם לזולתו.

הרב יוסף דב סלוביץ'ק הסביר את הפרשייה לאור תפיסתו המוכרת, כי החיים הדתיים הם דיאלקטיקה בין ניצחון ומפלה, הדר וענווה, האדם-הבורא-האדון והאדם-המציינת-המשרת. לפעמים אלוהים אומר לאדם לוותר דווקא על מה שהוא רוצה ביותר.³ אנחנו צריכים לחוות מפלות, ולא רק ניצחונות. עקדת יצחק לא הייתה אפוא אפיזודה חד-פעמית, אלא פרדיגמה לחיים הדתיים בכללותם. בכל מקום שיש לנו יצרים עזים – אכילה, שתייה, יחסים גופניים – התורה מעמידה גבולות לסיפוק היצר. דווקא משום שאנחנו גאים בעוצמתה של תבונתנו, התורה כוללת גם חוקים, מצוות שאינן מובנות בשכל.

אלו הן הקריאות המקובלות של סיפור העקדה, והן מייצגות את הזרם המרכזי במסורת. אך היות ש”שבעים פנים לתורה”, אני רוצה להציג פרשנות אחרת. אני עושה זאת משום שאחד המבחנים לתקפותה של פרשנות בתורה הוא מידת התיישבותה עם שאר התורה, התנ”ך והיהדות בכלל. בקריאה המקובלת יש ארבע בעיות:

מהתנ”ך ומעדויות חיצוניות אנו יודעים שהנכונות להעלות צאצא לקורבן לא הייתה נדירה בעולם העתיק. היא אפילו הייתה שכיחה. בתנ”ך מסופר כי מישע מלך מואב עשה זאת. נכונות דומה גילה יפתח, הפחות נערץ בין שופטי ישראל. שניים מן הרשעים שבמלכי יהודה, אחז ומנשה, הנהיגו הקרבת ילדים וגונו על כך. בקרתגו ובאתרים פניקיים אחרים יש עדויות ארכיאולוגיות

לשכיחותו של הנוהג: עצמותיהם של אלפי ילדים קטנים. הקרבת ילדיו של אדם הייתה פרקטיקה אלילית.

התנ"ך מנאץ את הנוהג המבעית הזה. מיכה שואל שאלה רטורית, "הֲאֵתָן בְּכוֹרֵי [כַּכְפָּרָה עַל] פְּשָׁעֶיךָ? פָּרִי בִטְנֵי – חֲטָאת נַפְשֵׁיךָ", ועונה: "הֲגִיד לְךָ אָדָם מִה טוֹב וּמִה ה' דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ: כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהִצַּנֵּעַ לְכַת עִם אֱלֹהֶיךָ" (מיכה ו, ז-ח). איך יכול אברהם לשמש מופת לדורות אם הדבר שהוא היה מוכן לעשותו הוא הדבר שנאסר בחומרה על צאצאיו?

שאלה זו מתחדדת לנוכח בחירתו של אברהם מלכתחילה לשמש מופת כהורה. ה' אומר עליו, "כִּי יִדְעֶתְוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצְאוּ אֶת בְּנֵי וְאֶת בִּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרֹךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט). איך יכול מי שנכון להקריב את בנו לשמש מופת לבניו? הרי ראוי היה לאברהם שיאמר לאלוהים "אם אתה רוצה שאוכיח לך כמה אני אוהב אותך, קח אותי לקורבן, לא את בני".

כיהודים, ובעצם כבני אדם, עלינו לדחות את עיקרון השעיית האתי של קירקגור. רעיון זה נותן כרטיס חופשי לקנאי דת לכצע פשעים בשם אלוהים. זהו הגיונם של האינקוויזיציה ושל המחבלים המתאבדים. אין זה הגיונה של היהדות בהבנתה הנכונה.⁴ אלוהים איננו מבקש מאתנו להשעות את האתיקה. אולי לא תמיד אנחנו מבינים את האתיקה מנקודה המבט שלו, אבל אנחנו מאמינים שהוא "הַצּוֹר תָּמִים פָּעֵלוּ כִּי כָל דְרָכָיו מִשְׁפָּט" (דברים לב, ד).

כדי לעמוד על פשרה של עקדת יצחק עלינו להבין שחלק גדול מן התורה, ומספר בראשית בפרט, הוא כתב פולמוס נגד

השקפות אליליות בנות הזמן שבעיני התורה הן לא אנושיות ולא מוסריות. אחד המוסדות שספר בראשית מתנגד אליו הוא מוסד המשפחה של הזמן ההוא – כפי שתואר בידי פוסטל דה-קולנוז' בספרו משנת 1864 'העיר הקדומה',⁵ ולאחרונה הוצג שוב בידי לארי זינדטופ בספר 'המצאת הפרט: שורשי הליברליזם המערבי'.⁶

לפני צמיחתן של הערים הראשונות והציוויליזציות הראשונות, יחידת היסוד החברתית והדתית הייתה המשפחה. לדברי דה-קולנוז', בימי קדם התקיימה זיקה פנימית בין שלושה דברים: הדת הביתית, המשפחה וזכות הקניין. לכל משפחה היו אלים משלה, ביניהם רוחות האבות המתים. להם הקריבה קורבנות, ומהם ציפתה להגנה. סמכותו של ראש המשפחה הייתה מוחלטת. חייהם ומותם של אשתו וילדיו היו בידיו. במות האב עברה סמכות זו תמיד לידי הבן הבכור. אך עד אז, כל עוד האב חי, הבנים היו קניינו של האב יותר משנחשבו בני אדם בזכות עצמם. עיקרון זה התקיים אפילו לאחר ימי התנ"ך, בדמות הכלל המשפטי הרומי "פִּטְרִיָּה פּוֹטְסֵטִס" (הילדים הם רכוש האב).

התורה מתנגדת לכל רכיביה של תפיסת העולם הזו. כפי שציינה האנתרופולוגית מארי דאגלס, אחד המאפיינים המדהימים ביותר של התורה, על רקע תקופתה, הוא שאין בה שום קורבנות לאבות מתים.⁷ הדרישה אל המתים אסורה באיסור מפורש.

ראויה לציון גם העובדה שבסיפורי המקרא המוקדמים הבכורות אינם יורשים את מקומו של האב: ממשוכו של אברהם אינו ישמעאל אלא יצחק, ממשוכו של יצחק אינו עשו אלא יעקב, יורשי המנהיגות מבין בניו של יעקב הם שבט לוי (כהונה) ושבט יהודה (מלוכה) ולא שבט ראובן, ומנהיגם של בני ישראל הוא משה ולא אחיו הבן הבכור אהרן.

מכאן יובן מדוע שלוש מבין ארבע האימהות היו עקרות והרו רק בזכות נס. התורה רוצה שנדע שהילדים שנולדו להן היו ילדיו של ה', ולא תוצר טבעי של תהליך ביולוגי. לימים, כל בני ישראל ייקראו בניו של ה'. מסר דומה הועבר בבחירתו של משה, "לא איש דְּבָרִים" כעדותו על עצמו (שמות ד, י), להיות נושא דברו של הקב"ה. משה כבד הפה וכבד הלשון נעשה דוברו של אלוהים כדי ששומעיו יידעו שהמילים הקולחות מפיו אינן שלו, אלא מאת ה'.

תימוכין נאים לפרשנותנו זו נותנת התורה בספרה על הילד הראשון בעולם. כאשר חוה יולדת את קין היא אומרת, "קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'" (בראשית ד, א). חוה ראתה את בנה כקניינה, שאמנם קנתה בעזרתו של ה' – והנציחה את תפיסתה זאת בשמו של הילד. קין גדל והיה לרוצח הראשון. אם תדרשו בעלות על ילדיכם, הילדים עלולים למרוד באלימות.

אם נכונים דבריהם של פוסטל דה-קולנוז' ולארי זידנטופ, דבר-מה יסודי מאוד נמצא כאן על כפות המאזניים. כל עוד האמינו הורים שילדיהם הם רכושם, מושג האינדיבידואל לא יכול היה להיוולד. יחידת היסוד הייתה המשפחה, לא היחיד שבתוכה. התורה מייצגת את הולדת האינדיבידואל כדמות המרכזית בחיים המוסריים. היות שילדים – כל הילדים בעולם – שייכים לאלוהים, הורות איננה בעלות כי אם פיקדון. כבוד האדם חל גם על הילדים, וברגע שהם מגיעים לגיל בשלות (על פי המסורת: 12 אצל בנות, 13 אצל בנים) הם נעשים פועלים-מוסריים עצמאיים וחופשיים.⁸

זיגמונד פרויד תיאר כידוע את תסביך אדיפוס. הוא טען שהעומת בין אבות ובנים, המודגם בטרגדיה 'המלך אדיפוס' מאת

העיקרון המכוון את סיפור חייו של יצחק מלידה ועד עקדה הוא היפוכו של הרעיון שהילד הוא רכוש האב. ראשית, הולדתו של יצחק בנס. שרה הרתה אחרי בלותה. מבחינה זו, סיפורו של יצחק מקביל לסיפור הולדתו של שמואל לחנה, שכמו שרה לא הצליחה להרות באופן טבעי. לאור הנס שבלידתו של שמואל אמרה חנה, "אֵל הַנֶּעֶר הַזֶּה הִתְפַּלְלָתִי, וַיִּתֶּן ה' לִי אֶת שְׂאֵלְתִי אֲשֶׁר שְׂאֵלְתִי מֵעֵמוּ. וְגַם אָנֹכִי הִשְׁאֵלְתִּהּ לָהּ כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיָה הוּא שְׂאוּל לָהּ" (שמואל-א' א, כז-כח). אלה הם פסוקי מפתח להבנת המסר השמימי לאברהם בלוקחו את המאכלת בידו: "אֵל תְּשַׁלַּח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֶר וְאֵל תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה, כִּי עַתָּה יֵדְעֵתִי כִּי יְרֵא אֱ-לֹהִים אֶתְּךָ וְלֹא חִשְׁבְּתָ אֶת בְּנֶךָ אֶת יְחִידְךָ מִמֶּנִּי" (בראשית כב, יב; המילים "וְלֹא חִשְׁבְּתָ אֶת בְּנֶךָ אֶת יְחִידְךָ" שבות ומופיעות בפסוק טז). שאלת המבחן בניסיון לא הייתה אם אברהם יקריב את בנו, אלא אם הוא ייתן אותו לה'.

עיקרון זה נשנה בספר שמות. ראשית, הישרדותו של משה התינוק היא מעין-ניסית, שכן הוא נולד בעת שגזירת פרעה להרוג את כל הבן היילוד לבני ישראל עמדה בתוקפה. שנית, בזמן מכת בכורות, כאשר בכורי ישראל ניצלו בנס. "קָדַשׁ לִי כָּל בְּכוֹר. פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּאָדָם וּבַבְּהֵמָה, לִי הוּא" (שמות יג, ב). הבכורות הם שיועדו תחילה לעבוד את ה' ככוהנים, ורק בחטא העגל הועבר ייעוד זה לבני אהרן. זכר לייעוד מקורי זה, למסירת הבכורות לה', נשאר עד היום במצוות פדיון הבן.

כאשר ציווה ה' את אברהם להעלות את בנו לעולה הוא לא דרש קורבן אדם, אלא דבר אחר לגמרי. הוא רצה שאברהם יוותר על הבעלות על בנו. הוא רצה לכונן עיקרון יסוד הלכתי, עיקרון שלא ניתן יהיה להתפשר עליו: שילדים אינם רכוש הוריהם.

אייסקילוס, הוא רכיב יסוד בעיצוב זהותו של האדם.⁹ היהדות יוצרת מרווח מוסרי בין אבות ובנים, ועל ידי כך מציעה למתח זה פתרון שאינו טרגי. אילו שאב פרויד את השראתו מהתורה ולא מהמיתולוגיה היוונית, אולי היה רואה את המצב האנושי בדרך שיש בה יותר תקווה.

מדוע אם כן אמר אלוהים לאברהם שיעלה את בנו יצחק לעולה? כדי להודיע לכל באי עולם, בכל הדורות שיבואו, כי היהודים מתעבים את הקרבת הילדים לא מפני שאין להם אומץ לבצעה. הנה, לאברהם היה האומץ. היהודים אינם מקריבים את ילדיהם כי ה' הוא אלוהי החיים, לא אלוהי המוות. ביהדות המוות אינו קדוש. חוקי הטהרה וטקס הפרה האדומה מוכיחים שההפך הוא הנכון: המוות מטמא.

התורה היא, אם כן, מהפכנית לא רק ביחסה לחברה, אלא גם בעמדתה כלפי המשפחה. כמובן, מהפכת התורה לא הושלמה בתקופת המקרא. העברות עדיין לא בוטלה. זכויות האישה עדיין לא מומשו במלואן. אבל הולדת האינדיבידואל – ההכרה בכל פרט כפועל-מוסרי בזכות עצמו – הייתה מן המהפכות המוסריות הגדולות בהיסטוריה.

שאלות לשולחן השבת

- איזו דילמה מוסרית מציג בפנינו סיפור עקדת יצחק? התוכלו להעלות טענות לטובת שני הצדדים?
- מבין ארבע הבעיות בקריאה הרגילה של סיפור העקדה, שהוצגו במאמר זה, איזו היא לדעתכם החמורה ביותר?
- כיצד משפיע הרעיון שילדים אינם רכוש הוריהם על הציפיות של התורה מהורים לילדים?

- 1 מורה נבוכים ג, כד.
- 2 סרן קירקגור, חיל ורעדה: ליריקה דיאלקטית, מרנית: איל ליון, ירושלים, מאגנס: תשמ"ו.
- 3 יוסף דב הלוי סלובייצ'יק, "גאון וענווה", בתוך ספרו דברי הגות והערכה, ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, תשמ"ב, עמ' 211-222.
- 4 ראו על כך בהרחבה בספרי לא בשם האל, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2016.
- 5 באנגלית: Fustel De Coulanges, *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. Garden City, NY: Doubleday, 1956.
- 6 Larry Siedentop, *Inventing the Individual*. London: Penguin, 2014.
- 7 באנגלית: Mary Douglas, *Leviticus as Literature*. Oxford: Oxford UP, 1999.
- 8 אולי אין זה מקרה שהדמות המזוהה ביותר עם רעיון "זכות הילד לכבוד" היא יאנוש קורצ'אק, מקימו של בית היתומים המפורסם בוורשה שנספה בטרבלינקה עם חניכיו.
- 9 במסתו "טוטם וטאבו" טען פרויד שתסביך אדיפוס יסודי גם בהתהוות הדת.